

A TEMPLOMÉPÍTŐK MÉLTÓSÁGA

Herczeg Ferenc és a Délvidék emlékezete – Halálának 70. évfordulóján

THE DIGNITY OF TEMPLE BUILDERS

Ferenc Herczeg and the Memory of the Délvidék Region –

On the 70th Anniversary of His Death

DOSTOJANSTVO GRADITELJA HRAMOVA

Ferenc Herczeg i njegovo sećanje na regiju Delvidek –

Povodom 70th godišnjice njegove smrti

MÁK FERENC

irodalomtörténész, PhD

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, külső munkatárs

makferenc@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A verseci születésű Herczeg Ferenc, aki elsőként hozta be a magyar irodalomba a Bánságot, és vele együtt a délvidéki világ emberének derűjét és gondjait, hetven évvel ezelőtt halt meg, 1863. szeptember 22-én született Versecen Herczeg Ferenc néven, hogy azután 1890-től már Herczeg Ferencként fél évszázadnál is hosszabb időn át hatalmas írói életművében hirdesse az otthonról magával hozott dolgos élet, az emberi tisztesség és a méltó helytállás dicsőségét. Versec szülőltje élete során mindvégig büszke volt a maga svábságára és népe történetére, hagyományaira. Legsikeresebb műveiben hangsúlyozta: ő a magyarság életét egy egységes Kárpát-medencei térségben, az alkotó munkában, az otthonteremtés és az országépítés folytonosságában látja. Fehértemplomi magyar főgimnáziumi tanulmányainak emlékét élete során mindvégig megőrizte. Emlékezései sorában – *Az élet kapuja, A fogyó hold* című munkáiban – Herczeg Ferenc sorra számot vetett a magyar történelem általa belátható értékeivel: a nemzeti küzdelmek korával, a forradalmak megkövetelte áldozatokkal és az építkezés megannyi, derűsen-áldott pillanatával is. 1937-ben a Magyar Revíziós Liga elnökeként *Napkelte előtt! Gondolatok Nagy-magyarországról* című írásában elmondta, a revíziótól a Duna-medence békéjét remélte.

KULCSSZAVAK • Herczeg Ferenc, Bánát, Versec, Fehértemplom, 1848–1849, Délvidéki Liga, Magyar Revíziós Liga, történelmi regény

1720-ban az egykori dzsámi helyén építette Versec katolikus sváb közössége azt az impozáns barokk kápolnát, ahol a „csókák” végre hálát adhattak az Úrnak a sikeres honfoglalásért. Ezt követően szorgos lakóinak munkája nyomán a város oly szerencsésen gyarapodott és gazdagodott, hogy 1860-ra komoly igény jelentkezett Isten házának megújítására, így 1863-ban már készen állt a monumentális, kéttornyú neogótikus katedrális. „A házunkhoz közel van a nagy gót templom – írta Herczeg Ferenc *A Várhegy* című visszaemlékezésében –, melyet Hoffmann nagyapám épített. Angeluszkor fölriadnak csipkés tornyaiban az ércmadarak, és lelket rázó dalt énekelnek a vonuló felhőknek” (HERCZEG 1933: 1). S mert a Teremtőnek tetszhetett Hoffmann mester cselekedete, még a templomszentelés évében – annak szeptember 22. napján – megajándékozta őt egy fiúunokával, Herczog Ferencsel, aki később, 1890 és 1945 között – már Herczeg Ferencként – fél évszázadnál is hosszabb időn át hirdette az otthonról magával hozott dolgos élet, az emberi tisztesség és a méltó helytállás dicsőségét. Vállalt feladatával nem volt egyedül, hiszen útja során a katedrális magas párkányáról figyelmes tekintetével kísérte őt a hajdani kápolna két bíborba-aranyba öltöztetett alakja: Szent József és Szűz Mária gondviselő tekintete. S aki ma Versecen fejet hajt a város megmaradt magyar öröksége – a templomépítő ősök emléke és a krónikásíró életművének – monumentális alkotása előtt, azt hangos fortissimóval köszönti a Szent Gellért-templom karnagyának és kántorának orgonajátéka. Mondanám: aki 2013. szeptember 22.-én, Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulóján Lovász János orgonamuzsikájában hallhatta régi himnuszunkat, a *Boldog asszony anyánkat*, az sok mindent megértett a hűség példázatából.

Herczeg Ferenc a szülővárosáról, Versecről mindig a szeretet, a ragaszkodás, nemegyszer a rajongás hangján szólt. A *Fenn és lenn* című önéletrajzi ihletésű regényében már benne van az a különös világ, aminőnek a verseci Várhegy tetejéről ő maga látta. Vagy inkább: látni szerette volna. „Az én ifjúságom – írta –, amelyet azonban ünneplőruhába öltöztettem. Valami olyanfélét csináltam a múltam emlékeivel, mint a délibáb a legelő gulyával: föl-emeltem, a feje tetejére állítottam, gyöngykagylófényvel bevontam. A hősök az én személyes barátaim és ellenségeim, délvidéki kis kúriák, polgárházak és tiszti szállások lakói, amelyek azonban mind áttekinthetők a Várhegy tetejéről. A hősök pedig asszonyok és leányok, akiknek mosolya egyszer édes és ártatlan pezsgésbe hozta a fiatal véremet” – írta első regénye megszületésének körülményeiről (HERCZEG 1933: 263).

Versec szülöttje, a jeles író, élete során mindvégig büszke volt a maga svábságára és népe történetére, hagyományaira, kitetszik ez *A hét sváb* című regényéből is, ahol a csókák éppen az otthonaikért vívnak véres háborút.



Herczeg Ferenc.

Herczeg Ferenc, az írófejedelem

„A verseci svábok [...], miként a méhek és hangyák nemzete, ők is a munkában találták meg az élet egyetlen tartalmát. Nem is élnek, csak dolgoznak. A munka girhesre soványította és horgasra görbítette őket, és én sohasem láttam köztük kövér gazdát. Széles, nyílegyenes, egymást derékszögben keresztező utcákban laktak, amelyeket egykor Mercy tábornok katonai mérnökei cövekeltek ki. Valahányszor végigmegyek ilyen napsütéses utcán, mindig ugyanazt a zibbasztó melancholiát érzem, mint amikor a katonai takarodó vontatott trombitahangjait hallom” (HERCZEG 1933: 30).

Azt a világot, a kiegyezéskori Magyarországot a kétkezi munka tette nagygyá, és fél évszázad múltán az unatkozó jólét morzsolta semmivé. És éppen ez az, amit Herczeg Ferenc legsikeresebb műveiben igyekezett kimondani: ő a magyarság életét egy egységes Kárpát-medencei organizmusban, alkotó munkában, az otthonteremtés és az országépítés folytonosságában látta. Ezért azután azt is meg tudta pontosan mondani, mikor roppant meg a magyarság életerejé: akkor, amikor elhitte, hogy születése okán eleve méltó az örökségre, hogy neki már nem is kell belegörnyednie a munkába: az ő jussa eleve adott és kikezdhetetlen. A sváb Herczeg azonban – a munkán kívül – nem volt örököse semmilyen kiváltságnak, ezért jól tudta, hogy a munkátlanság, az ország tétlensége hová fog vezetni. *A híd* című drámájában mondta ki, csak egy menedéke van a nemzetnek: „Minden ember tanuljon meg dolgozni!” (KORNIS 98).

Herczeg Ferenc nem volt demokrata – írta Surányi Miklós 1925-ben közzétett nagy tanulmányában –, az arisztokratákról, országvesztő ténykedésükről senki sem mondott annyi kemény és bátor igazságot, mint ő. Kornis Gyula is úgy látta, a politikacsínáló Herczeg Ferenc már a század békés kezdetén látta „a magyar égbolton cikázó villámokat”, és hallotta az ország peremén végighömpölygő mennydörgést: érezte a nagy történeti vihar előszelét (KORNIS 88). Mikszáth Kálmánról írt tanulmányában (1928) maga Herczeg is úgy fogalmazott: a millennium kora versenyfutás volt a magyar ember és a felvonuló viharfelhő között. „Sajnos, a vihar gyorsabb lovon járt.” Amitől ő, a sváb származású, magyar értelmiségi komolyan tartott, az a megoldatlan nemzetiségi kérdés volt, aminek rendezése akkor már nem a pusztá jóindulaton múltot. Amit a kiegyezéskor elmulasztottak, azt 1900-ban már nem lehetett jóvátenni. Egyébként az egész hatvanhetes politika az *Ocskay brigádéros* és *A fekete lovas* szerzőjének szemében is csak „az időnyerés politikája” volt.

„Többé-kevésbé a hatvanhetesek is szívükben mind függetlenségek voltak, de időt akartak nyerni, míg a nemzet annyira megerősödik, hogy kezébe tudja venni a maga sorsát” (KORNIS 89).

Ez volt az a bizonyos elbukott versenyfutás, amely egyébiránt a magyarországi németek sorsát is eldöntötte. „Régi meggyőződéseim – írta Herczeg visszaemlékezéseinek harmadik, *Húvösvölgy* című kötetében –: a magyarországi németeknek élet és halál kérdése Szent István birodalmának virágzása.” A közép-európai államalkotó népek közül a magyar az, amely a némettség jövőjére nézve a legkívánatosabb. A magyarok történelmébe a német közösség szervesen beépült. Más lenne a helyzetük a szlávok vagy románok államában.

„Szlávok és románok mindenkor betolakodókat fognak a német gyarmatosokban látni. Betolakodókat, akik idegen vérrel hamisítják meg a szláv vagy román lakosságot, és akiket a nemzeti egység szolgálatában irtani és gyöngíteni kell” (HERCZEG 1993: 49).

Komor jóslata, a némettség tragédiája a magyar tragédiával együtt, 1920 után szóról szóra beteljesült.

Herczeg Ferencet szigorú, de előrelátó édesapja 1879-ben íratta be a fehértemplomi főgimnázium hatodik osztályába, ahol három évvel később sikeresen érettségizett. Írói pályája során mindvégig szeretettel emlékezett a Néra partján eltöltött évekre, „sohasem hallottam annyi nevetést, éneket és pohárcsengést, mint ott lenn” – írta később a visszaemlékezésében (HERCZEG 1993: 126). S ha ifjúként visszanézett a szőlővel beültetett fehértemplomi dombokról, láthatta a verseci Várhegyet is, amely a reggeli verőfényben éppen olyan lila színben úszott, mint a Róma feletti hegyek az itáliai napsütésben, s ez valahogyan békévé oldotta azt a szembenállást, amely a két város – Versec és Fehértemplom – között az évtizedek-évszázadok során kialakult. A verseci polgárok ugyan lenéző kézlegyintéssel elintézték: „Fehértemplom lenn van a határszélen, ahol a farkasok jóéjszakát kívánnak egymásnak”, mégis némi irigységgel vették tudomásul, hogy a kisvárosnak katonai helyőrsége, lovas és gyalogos ezredparancsnoksága, állami főgimnáziuma, királyi törvényszéke és számos olyan polgári egyesülete volt, amelyekre „epekedve és irigykedve” gondoltak a verseci bürgerek (HERCZEG 1993: 123).

A fehértemplomiak mindezeket a földi javakat Ferenc József atyai jóindulatának köszönhették, „őfelsége ugyanis a határőrvidék polgárosítása alkalmával ügyelt reá, hogy rövidséget ne szenvedjenek az ő kedvelt granicsár hívei” (HERCZEG 1993: 125). Mindamellet szorgalmas svábok voltak a fehértemplomiak is, ám ők napközben csak azért dolgoztak a kifulladásig, hogy alkonyat után annál felszabadultabban mulathassanak. Ez adott alapot ama sajátos „fajkarakterológiai” meghatározásnak, miszerint a verseciek csak azt a bort itták meg maguk, amit eladni nem tudtak, a fehértemplomiak pedig azt adták el, amit meginni nem tudtak.

Pedig akkortájt – az 1870-es években – nem volt könnyű a fehértemplomi szőlősgazdák élete sem, a közel száz éve elfogadható jólétet biztosító szőlőket a filoxéra teljesen kipusztította, így ezért életükből hosszú időre kiesett a biztos jövedelem. De a fáradhatatlan verseciekkel együtt a fehértemplomiak sem adták fel, s a Deliblati-homokpuszta korábban morcosnak hitt vidékén új ültetvényeket telepítettek, és újra reménykedve várták a szőlők termőre fordulását. Ám még ezekben a keserű esztendőkből is Fehértemplomon virágzott a társasági élet. A város tele volt egyletekkel, férfi- és asszonydalárdái messze földön ismertek voltak, a céllövészeik pedig semmi pénzért sem engedték volna ki a karmaik közül a „Bánsági bajnokok” büszke címet. A vásárnapi térzene, a derűs promenádok, a kaszinóbeli társas estek és a borospincék melletti lugasokban eltöltött poharazgatás különös hangulatot kölcsönzött a városnak, határtalan derű lengte be a vidéket. „A tisztok társaságában töltött órák nem vesztek teljesen kárba” – jegyezte meg Herczeg Ferenc (HERCZEG 1993: 156). Az idő múltával a fehértemplomi helyőrség huszárjai szolgáltak alapul katonanovellái megírásához, mint ahogyan *A dolovai nábob leánya* című műve is a hajdani történetekből fakadt, s az *Ocskay brigadéros* is Dádányi Sándor fehértemplomi huszárcapitány szilajabb, kurucosabb változata. Azután fordult egyet, majd még egyet a történelem kereke, és a dél-bánati svábok élete is gyászba borult. Választott hazájuk határán ők is kívül kerültek, és zell a kirekesztettségük is végzetessé vált.

Herczeg Ferenc hozta be elsőként a magyar irodalomba a Bánságot, és vele együtt a délvidéki világ emberének derűjét és gondjait. Az 1890-es években még kiadó volt a Jókai-örökség, amikor egyszerre hárman is letették névjegyüket az irodalom asztalára, s a nagy mesemondó történeteit Mikszáth Kálmán a tót atyafiak fölvidéki országlásában, Gárdonyi Géza az Alföld elcseszteinek sorsában, Herczeg Ferenc pedig a délvidéki Bánság jómódú birtokos osztályának éppen pusztuló, szétfeszülő világában szötte tovább kétségtelesen komorabb színekben, felelőtlen közönyében és végzetes dermedtségében mutatva be kora Magyarországnak társadalmát (BRISITS 71–86). Herczeg Ferenc korai dzsentrinovellái és színpadi művei révén vált népszerűvé, ám később emlékirataiban maga nevezte meg a pillanatot, amikor elege lett a „magyar világ mímelt derűjéből”. Tisza István híveként kora politikai életének tehetetlenségét látva, az úri középosztály könyörtelen bírálója lett, s legkiválóbb műveiben a történelmi Magyarország és a magyar nemzet pusztulásának félelmetes látomását alkotta meg. Már ünnepelt író volt, amikor 1941-ben Kornis Gyula a pályáját méltató tanulmányában így fogalmazott:

„Herczeg elsősorban *ábrázoló* művész: az életet a maga hűségében mozgalmasan rajzolja meg. De *poéta* is: a fantázia varázsával, a költészet titokzatos fluidumával a valóságot átfinomítja s szabadon formálja, anél-

kül, hogy életszerűségében megrontaná. Emellett, harmadszor, nagy *mesélő* is: az epika ősforrásából, a képzeletből, mint valami szökőárból korszájával könnyen és folyton merít” (KORNIS 68–69).

Mindezek igazolására feltétlenül újra kell olvasni Herczeg Ferenc emlékiratainak három – *A Várhegy* (1933), *A gótikus ház* (1940) és a *Hűvösvölgy* (1993) című – kötetét, melyekből kitetszik a szülőföld hatalmas, világlátást és világszemléletet meghatározó erejének befolyása.

Az ország pusztulása az ő szemében az 1880-as években az emberi lelkiismeret hervadásával és a munkás élet méltóságának hanyatlásával kezdődött:

„Nem tudom, másutt is úgy van-e – írta –, de feltűnő, hogy a délvidéki gazdag családok milyen rövid ideig képesek csak megtartani a vagyonukat. Azok a verseci és temesvári házak, melyek az én ifjúságomban még nagyok és irigyeltek voltak, a háború kitörése előtt már kivétel nélkül mind elszegényedtek, a vagyon és a hatalom pedig olyan emberek kezébe ment át, akiknek nevét előbb senki sem emlegette” (HERCZEG 1933: 120).

Hogy van az, hogy a Délvidéken a polgári vagyont jószerével egy ember esze és szerencséje szerzi meg, s a birtok, az üzlet, az üzem az utódok kezén hamar veszendőbe megy? Herczeg Ferenc a *Fenn és lenn* című első regényétől kezdve a legsikeresebb műveiben erre a kérdésre kereste a választ. Talán akkor is ez a kérdés foglalkoztatta, amikor 1944 karácsonyán a megszálló szovjet hadsereg egy tisztje bekopogott hűvösvölgyi lakása ajtaján.

„Ázsia eljött Budapestre – írta visszaemlékezésében. – Világos, hogy a mai napon összeomlott az egész világ, melyben én immár hosszú-ra nyúlt életemet eltöltöttem. Kezdődik az új élet. A régi országot a nemzet rossz tulajdonságai buktatták meg, az újat csak a magyarság jó tulajdonságai építhetik fel” (HERCZEG 1993: 266).

Herczeg Ferenc már az első kötetén, a *Fenn és lenn* (1890) nyomdai előkészítésén dolgozott, amikor kiadója, a Singer és Wolfner cég irodájában megismerkedett Benedek Elekkel. Emlékiratai tanúsága szerint a nagy mesemondó ajánlotta neki, hogy írjon magyar nevet a könyvére, jót tesz azzal a sikernek. „Legtermészetesebb volna a Herczeg név” – emlékezett vissza indulásának pillanatára a fővárosban még igen gyámoltalanul csetlő-botló szerző. Hogy Benedek Eleknek milyen igaza volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy idővel képviselői mandátumát a megkérdése nélkül már Herczegre állították ki. S ha olykor nacionalista német lapok ezért renegátnak nevezték, ő

büszkén hivatkozott Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságára. Valahogy így gondolhatta ezt a fiumei Vitorio Gaus is, aki akkoriban magyarosított Garády Viktorra.

A MAGYAR SZABADSÁGHARC EMLÉKE

Herczeg Ferenc *A hét sváb* (1916) című regényében egyszerre állított emléket az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetének és a magyarországi német közösség hazafias helytállásának. A regény hőse, Graf Jani 1848 tavaszán Bécsből kékeszöld májusi búza és kénsárga repcetáblák között postakocsival érkezett Versecre. Tudta, nagy szüksége van népének, a bánáti sváboknak az ő segítségére: a forradalom ellen délről betört szerb rablóseregek fenyegetik otthonát.

„A nagy rónaság, amely Budától idáig terjed, hirtelen véget ér. Sötét hegylánc emeli az alkonyi ég felé izmos és kecses kontúrjait. Egy magas csúcson csonka vártorony áll, egy kisebbiken fehér templom. Lenn, a hegy lábán, fehér házak kéményéből ezüstös füst szivárog” (HERCZEG é. n. [1916]: 7).

Az utasok megérkeztek Versecre, ahol a svábok és magyarok, otthonaik védelmében már nagyban szervezték a nemzetőrséget. Rácvárosban az atyafiak feltűnően lelkesültek, hősi énekeket énekeltek, miközben éberren figyelték a németeket. Ők is készültek valamire, Szerbiából és Szlavóniából sűrűn jöttek hozzájuk titokzatos emberek, Maninról pedig mindenki tudta, hogy már két ízben járt Rajacsics udvarában, aki egy idő óta hangosan hirdette: rossz emberek a magyarok, Isten meg fogja őket büntetni.

„Nincs se istenük, se császáruk, és minden más népet ki akarnak irtani. Ha nem volnának magyarok a világon, akkor a szerbek boldogan élnének. Azelőtt a török miatt, most a magyarok miatt sírnak a szerb anyák” (HERCZEG é. n. [1916]: 51).

A feszült hangulatban Graf Jani és hat társa – a hét sváb – titkos szövetségben a nemzetőrök élére álltak.

Közben Fehértemplomról is félelemre okot adó hírek érkeznek: az egész határőrvidék felzúdult a magyar forradalom ellen, a város közelében tábor vernek a szerb szabadcsapatok emberei, a granicsárok tömegesen vonulnak hozzájuk, és Szerbiából is folyton érkeznek a martalócok. Hangos szóval hirdetik, ha elegenden lesznek, akkor megrohanják Fehértemplomot, és a várost a földdel teszik egyenlővé. A napokban ott járt közöttük Sztratimirovics, a

szerb odbor küldöttje is. Világos nappal érkezett, és nyíltan, az utcán biztatta a szerbeket, hogy „verjenek agyon minden magyart és minden németet” (HERCZEG é. n. [1916]: 42). A szerbek alig néhány mérföldnyire Versectől, az alibunári dombgerincen egész katonai tábort vertek, ahová Belgrád felől aranytól csillogó ruhákban, „vérszomjas lélekkel” vad külsejű szerviánusok serege csődült át a Dunán. Velük a „véres, mocskos és ostoba középkor” tért vissza a vidékre, hogy legázolja a békés életet.

„Az emberek eltépelődtek ezen, és egyszerre úgy látták, hogy a megszokott, kedves vidék, a széljárta, világos bánási róna idegen és ellenséges arcot vesz föl. Künn, a szőlők és a szántóföldek közt, józan déli napfényben, a fogvacogató rémület leselkedett. Láthatatlan kezek kinyitották az ország déli kapuját, és beeresztették a Balkán szellemeit. A császár kapuőrei, a granicsárok hívogatták és uszították őket. Egyelőre még az éj homályában rejtőzködnek, a füzesekben és az árkokban bujkálnak, de ha elhangzik a parancsszó, akkor fölpattannak, és véres zivatart zúdítanak a városokra” (HERCZEG é. n. [1916]: 59).

A fenyegető hírek hallatán a verseciek és a fehértemplomiak segítségére dettai legények érkeztek, majd nem sokkal ezután, templomi zászlók alatt megjöttek a szentandrászi és a zádorlaki nemzetőrök is. Az egész Délvidéket nyugtalanította a két város lakóinak sorsa, föl, egészen a Marosig fölismerték az emberek, hogy ők tulajdonképpen összetartoznak, és a szenvedélyes elkötelezettség idesorolta a tisztességes férfiakat, hogy megvédelmezzék ismeretlen emberek otthonát. A Terézia-csatorna három falujának – az oláh Szentmihálynak, a magyar Ürményházának és a sváb Zichyfalvának – lakossága „tüzes és makacs hűséggel” szított a magyarsághoz, hát kaszára kaptak ők is. A fehértemplomiak fölláztak a városban állomásozó granicsárszászlóalj katonái ellen, Maderspach Ferenc császári kapitányt megválasztották vezérükké, aki azonnal félreverette a harangokat, és fegyverbe szólította a polgárokat. Elkerülhetetlen volt a vérontás, de a vincellérekből és szatócsokból nevelt katonák vitézül helyálltak városuk védelmezésekor. Mint ahogyan sikeresen megvédték otthonaikat a verseci svábok is.

Egyik nap híre ment, hogy Sztratimirovics – akit a karlócai odbor a szerb Bánát teljhatalmú biztosává nevezett ki, és aki azóta fáradhatatlanul járta a Délvidéket, „vérengző ékesszólásával” az örjöngésig föllelkesítve a szerbeket – az éj leple alatt a városba érkezett. Reggel azután skarlát szerviánus ruhájában odaállt a nagy tér kőkeresztjéhez, és harcra szólította szerbjeit. Graf Jani és a nemzetőrök azonban fényesen helyálltak otthonaik védelmében. Csak Blomberg ezredes, az osztrák helyőrség parancsnoka nézett töprengve maga elé:

„Ebbe bele lehet bolondulni. A vérengző rablók a császár emberei. Ez a békés, derék nép pedig, amely egyebet sem tesz, mint a maga tűzhelyét védi, ez a nép a rebellis” (HERCZEG é. n. [1916]: 79).

Időközben maga Damjanich János állt a bánági nemzetőrök élére, és sorra számolta föl a környéken a szerviánus táborokat. De haszталannak bizonyult minden helytállás, minden fényes győzelem, az 1849. esztendő első napjaiban a magyar szabadságharc sorsa rosszra fordult, a nemzetőröket a magyar Alföld védelmére szólították, s ezzel megkezdődött a Bánág katonai kiűritése is. Damjanich tábornok csapatai vesztes csata nélkül voltak kénytelenek föladni a Délvidéket. A nyomukban bevonuló szerb fegyveresek kíméletlenül elpusztítottak mindent, ami az útjukba került. Graf Jani az égő sváb otthonok láttán megértette, eddig csak szülőföldje volt a magyar vidék, mostantól azonban a hazája lett. Herczeg Ferenc a családi emlékezet nyomán történeti hűséggel írta meg a magyar szabadságharc sváb hőseinek a történetét.

A KAZÁN-SZOROS TITOKZATOS ASSZONYA

Ha az Al-Duna pazar látványától elbűvölve a vándor elhajózik a Kazán-szoros szikláin alatt, a magasból egy szomorú szempár kíséri az útját. A víz fölé magasodó meredek szikla ormán, mint a kőszobor, egy lovas alakja áll. Olyan mozdulatlan, hogy bátran faragott bálványnak nézhetné az ember. A lovas, aki mereven nézi az örvénylő vizet, maga Seruzád, a besenyők fejedelemasszonya. Herczeg Ferenc *Pogányok* (1902) című regényének hőse tekintett valamikor ily szomorúan, vesztes csaták terhével a lelkében az elvonuló besenyők után. A regény – *A hét sváb* című munkájával együtt – talán a legmegrendítőbb délvidéki témájú műve a szerzőnek. Az író a puszták nomád lakóinak témáját hosszú éveken át építgette magában, mígnem a történet regénnyé kerekedett.

Emlékiratának második kötetében, *A gótikus házban* írta: képviselő korában Darányi Ignác földművelésügyi miniszterrel a filoxéra pusztítása után azzal a szándékkal látogatták meg a Delibláti-homokpuszta lakóit, hogyan tudnának segíteni az elesetteken. Az íróra mély benyomást tettek a hatalmas, széltől űzött homokbuckák, elbűvölte a szegény embereknek a mindennapi életért folytatott küzdelme. Egy este, a szőlőteleptől távol megvárta a holdfölkeltét, és „a szívfájdítóan melancholikus tájkép, mely bizonyára évezredek óta semmit sem veszített vadságából”, adta meg a *Pogányok* című regénye első ötletét. Később, az al-dunai Kazán-szorosban, „ahol ma is elmúlt évezredek lehetét érzi az ember, újból megragadott ugyanaz a hangulat, és most már gondolni sem tudtam egyébre. A különleges magyar probléma, a Nyugat és a Kelet megütközése lett a regény tárgya” – bontotta ki másutt a regénye ötletét (HERCZEG 1940: 203).

„Az újhítűek akkor az ezernegyvenhatodik esztendőt írták az Úr születése után – emelte ki a szerző regénye első lapjain. – Csak egy helyen volt sötét az ég: a folyó irányában. Ott ijesztő feketén, mint a föld gyomrába vezető nagy lyuk, ástott Csanád földvárának tömege. Palánkfalal koronázott lomha földsáncainak és óriás gerendákból ácsolt őrtornyainak árnyékképe olyan, mint egy formátlan ököl, amely torkon ragadta és leteperzte a szabad pusztát. Vagy olyan, mint a fekete koporsó, amelybe a délvidéki nemzetségek szabadságát temették. Sötét tilalomfa a rónaság szívében” (HERCZEG é. n. [1925]: 7). A földvár a pogányoknak szóló figyelmeztetés volt, akik Ajtony úr hajdani birodalmának legtávolabbi zugában is érezték „a fullasztó nyomást, amellyel a fekete épülethalmaz a pusztta mellére nehezedik” (HERCZEG é. n. [1925]: 8). Márton kanonok, akit Gellért püspök a pogány besenyők megtérítésének feladatával küldött a vidékre, a földvár bástyáiról nézte az éj sötétjében a pusztában égő tüzeket, amelyek ott csillogtak a Maroson, az avar gát irányában, apró fénypontokat rajzolva a vár fokán álló emberek szemébe.

Besenyő lázadások híre érkezett a távoli vidékekről, bujdosó táltosok szították a nomád népek lelkében a háborút, midőn a hamuból kiolvasták, hogy Alpár vezérük tüstént a Bege partján terem, mihelyt megfűjják a szent csata-kürtöt. Alpár a Surbán-törzséből való besenyők vezérének, Thonuzóbának a fia volt, az öreg vezért, mivel nem engedett apái hitéből, István király emberei megölték. A gyilkosság után magukkal vitték Thonuzóba árváját, Alpárt, akinek új vezérként történő eljövetelet a regösök révületükben rendre megjövendölték. Lázadás készül a Tiszán, lázadás a hegyeken túl, lázadás mindenütt! – jósolták a keresztény papok is. A közeli határdombnál szentségtörő pogány kezek kidöntötték a Gellért püspök állította fakeresztet, a feszület keresztbe feküdt az úton, a Megváltó alakja arccal a göröngyön pihent. A kereszt helyébe vékony, hosszú kopját tűztek, a hegyére véres löfejet ütöttek, ami maga volt a háborús üzenet (HERCZEG é. n. [1925]: 29). Tudta ezt Csanád földvárának falainál a kereszténységben Mártonná lett Alpár is, akiben különös érzést, vérpezsdítő indulatokat keltettek a pogány tüzek.

Amikor a besenyők ispánjuk, vagy ahogyan ők mondták: a bekéjük meghalt, annak özvegyét, Seruzád asszonyt választották vezérükké, egyszersmind a pusztta fejedelemasszonyává is. Seruzád „szép arcú, délceg növésű és fejedelmi tartású asszony volt. [...] Tömör, szabályos arca megfogta a pusztai napot, és bársonyos barna zománc alatt fénylett; kissé ferde metszésű, keménytekintetű szemében is a déli nap tüze égett” (HERCZEG é. n. [1925]: 79). Ő állt a lázadók élére, de a keresztényekkel vívott háborút így is elveszítették. A nomádok fiaiban ekkor újra felébredt az ősi vándoröszton, el innen, el a „halál fakó pusztájáról”. El az ismeretlen, ezüstködös messziségbe! A kevei nagyerdőben tutajokat ácsoltak, aztán ráereszkedtek a Dunára, s akkor az öreg folyón meglevenedett a népvándorlás egy késői története. Mikor a hegyek közé értek,

és már elhagyták a Duna közepén álló magányos sziklát, „mely úgy nyúlik ki a vízből, mint a fuldokló óriás ökle” (HERCZEG é. n. [1925]: 254), hirtelen minden szem a part felé fordult. A víz fölé hajló meredek kősziklán ott állt Seruzád asszony, aki komor tekintetével követte népe elvonulását. Amint ott állott, rettenetes elhagyatottságában, maga volt a boldogtalan őszanya. Amint a távolodó tutaj elveszett az esti ködben, „Seruzád szép arcán – életében talán először – megolvadt a szilajság és a gög kifejezése; a zavar és a bátortalanság nőies, puha vonása jelent meg rajta”. Azóta Vég-Orsova környékén gyakran lónyerítést lehet hallani, s a parton egy gazdátlan paripa bolyong. „Néha belegázolt a vízbe, mintha meg akarná úszni a Dunát, néha meg úgy nekiiramodott az útnak, hogy a kő szikrázott a patkója alatt” (HERCZEG [1925]: 258). Sem magyar, sem besenyő ember soha nem tudta meg, mi lett a sorsa Keán király leányának.

A *Pogányok* kéziratát Herczeg Ferenc közeli barátja, az akkor éppen az Erzsébet királyné szoboregyüttesen dolgozó Fadrusz János is elolvasta, s erőteljesen megragadta őt a pogány fejedelemasszony, Seruzád alakja. Fogadkozott, hogy megmintázza, bronzba önti a lovas amazonalakot, és felállítja a Kazán-szorosban. De „hová lett azóta Fadrusz, és hová a Kazánszoros!” – jegyezte meg *A gótikus ház* című emlékiratában Herczeg Ferenc (HERCZEG 1940: 204). Ezért tart évszázadok óta Seruzád szemlét a szívének oly kedves emberek serege fölött.

HERCZEG FERENC ÉS AZ ELVESZÍTETT ADRIA

Herczeg Ferenc Versec és a Várhegy 1920-ban történt elvesztése után az évek múlásával egyre határozottabban, egyre elszántabban építette föl emlékezetében a szülőföld, a Bánság, s ezzel együtt a Délvidék csodáit. Emlékiratainak sorában *A Várhegy* (1933) még ifjúkori, verseci éveinek emlékeit őrizte, könyvében a boldog Magyarországnak állított emléket, *A gótikus házban* (1940) írói-politikusi alkotó korszakának jelentősebb eseményeit örökítette meg, harmadik kötete, a *Hűvösvölgy* (1993) azonban már csak több mint fél évszázados késéssel láthatott napvilágot – a kommunisták komfortérzetét láthatóan még a polgár pusztá megszólalása is zavarta. „Az emlékezés reflektorfénye tapogatva siklik végig a halott ködtengeren, a fakó múlton és az helyenként virítani és izzani kezd – írta *A gótikus ház* beköszönő soraiban. – Színek és képek elevenednek meg a homályban. Az erdő felöltötte aranybóbor halottas ruháját. A levegő telítve van az őszi erjedés mohó és vérforralóan fanyar illatával. Hollószerű ló üget a lovasa alatt, kényesen veti a lábát, csüdig a harasztban csörtetve. Karcsú, dévaj és ijedős, akár egy növendékleany” (HERCZEG 1940: 9).

Emlékezései sorában Herczeg Ferenc sorra számot vetett a magyar történelem általa belátható értékeivel: a nemzeti küzdelmek korával, a forradalmak megkövetelte áldozatokkal és az építkezés megannyi, derűsen-áldott pillanatával. Egyszerre siratta az elveszített színmagyar Csallóközt, Komárom városát szász várával együtt, a Rákóczi tárogatóinak és a vörös sapkások trombitáinak hangját híven őrző Kassát, a Szent László hamvaitól megszentelt Nagyváradot s a székelység földjét, amely vitézsége mellett a legszebb legendákat adta a magyarságnak. És elsiratta a magyar Adriát is, amely Magyarország számára kapu volt a nagyvilág felé. „Sohasem fogom megérteni, hogy a boldog Itália, melynek Genovától Palermóig és Szirakúzától Veneziáig annyi dicső városa, világhírű kikötője és halhatatlan tengeröble van, miért vágyott a mi szegényes Quarnerónk és a mi isten háta mögötti Fiuménk után – írta a *Hűvösvölgy* című munkájában. – Fiume volt Magyarország kapuja a nagyvilág felé; rosszul záró, légvonatos kapu, de mégiscsak kapu volt. Amióta elveszett, nekünk olyan házunk van, melynek nincs kijárata” (HERCZEG 1993: 114). Ha volt magyar író, aki a lelke legrejtettebb mélységeiben élte meg az Adriá titokzatos varázsát, az minden bizonnyal Herczeg Ferenc volt, aki az 1900-as évek elején úgyszólván minden nyarat a tenger verőfényében élte meg. Idővel vitorlást is vásárolt, hogy a Hajnal fedélzetén barangolja be a Velence és Korfu szigete közötti azúr vidéket. „Hajózni, akárhová, csak tengeren lenni, sós levegőt szívni, érezni a szél csapásait, pörkölődni a déli napon” – vetette papírra egy boldog lélegzetvétel pillanatában az író (HERCZEG 1993: 117).

Herczeg Ferenc 1904-ben egy jó nevű angliai kikötőben vásárolta meg a később Hajnal névre keresztelt vitorlást, amely a Gibraltáron áthaladva, Máltát érintve futott be a fiumei kikötőbe. Tulajdonosa – a magyar parlament neves képviselője – a sekélyes pártharcok, viták és a becstelen sértegetések reménytelen világából menekülve futott a tengerig, hogy meglelje végre a tágasság és a szabadság ígérését. (Hogy terhére voltak már a színpadi sikereket követő lármás éjszakák is – azt csak később, az emlékirataiban vallotta be.) Ettől kezdve, tíz éven át a nyári hónapokat az Adrián töltötte, ilyenkor pajkos szelek röpítették végig a part mentén le, egészen a görög szigetekig. Útja során megcsodálhatott mindent, amit a mediterrán valóság fölkinált neki: a sejtelmes öblökön, a maguk ösiségében rejtőzködő halászfalvak zezzugos utcáinak labirintusán, az egymás után sorjázó szigetek bő termésű ligetein át egészen a történelmi városok erődrengetegéig részese lehetett a természet és a történelem bőségesen áradó adományainak. Zara, Zengg, Trau, Szebenikó és Spalato régi várfalainak tövében világtörténelmi szakadékok tátongtak, „mélyek és tragikusak”, mint a vulkán krátere. Bástyák, hidak és tornyok „merész és elképesztően mozgalmas labirintusa. Kövei valaha gót- és szaracén-harcosok csatakiáltását verték vissza. Az ormokon túl egy álomváros gyöngyszínű kupolái” magasodtak rendre az égnek (HERCZEG 1940: 9). S a megérkezést

követő bőséges lakomák után, másnap korán, napfelkeltekor jött a kihajózás, a nekirugaszkodás a „kristálysivatag” nagy csendjének. Ahogyan az adriai élmények nyomán született *Szelek szárnyán* című könyve előszavában írta:

„Az olimpuszi közömbösség, amely a vitorlázó sajka fölött mosolyog: megnyugtat, felemel és megtisztít. Az örökké zúgó, nagy szimfónia hatása alatt megváltoznak fogalmaid az élet értékéről. Amit nagynak, fontosnak és fájdalmasnak láttál, azon mosolyogni tudsz egy csillagos éjszakán” (HERCZEG 1940: 64).

Mondják, ő volt az egyetlen magyar író, aki a saját hajóján, a kedvére barangolhatta be az Adriát. Pedig nem, hiszen a nyílt vízen – Trieszt és Cattaro között kalandozva – nemegyszer megtörtént vele, hogy a tanárnak és hajósnak egyaránt kiváló Pauler Ákos jachtja suhant el mellette. Ilyenkor a hajósok, mint a nagy-nagy titok beavatottjai, a bölcs férfiak derűjével kívántak egymásnak jó szelet. Az azonban egészen bizonyos, hogy a határtalanság élményének köszönhető az a tágasság, amely Herczeg Ferenc történelmi regényeiben – mindenekelőtt a *Pogányok*, *Az élet kapuja*, *A fogyó hold* és *A hét sváb* című munkáiban – oly elemi erővel mutatja meg az idők mélységének titkait.

„Nyári szabadságom legnagyobb részét vitorláshajón töltöttem. Eleinte, még hajótulajdonos nem lettem, Lussinban béreltem kuttert, és azzal cirkáltam az Adria- és a Jóni-tengeren. Akkoriban Korfu-szigete volt a legdélibb kikötőm. A lussiniak, akik már a római császárság idején is híres tengerészek voltak, a chioggiai halászok mellett ma is az Adria legkeményebb és legügyesebb vitorlásmatrózai” – fogalmazta meg élményeit *A gótikus ház* lapjain (HERCZEG 1940: 191). A Hajnal anyakikötője azonban a Lussintól távol eső, a Frangepánok vára őrizte Portoré, a Fiume közelében lévő romantikus öböl lett. A bója – írta némi derűvel a hajótulajdonos – a fiumei tengerészeti hivatal hatáskörébe tartozott, amelynek főnöke egy budapesti miniszteri tanácsos volt, aki akkor látott életében először tengert, amikor a magyar kereskedelmi minisztériumból, ahol „nem-igen tudtak vele mit kezdeni”, Fiumébe helyezték. Számára a tengerészeti hatóság afféle száműzetési hely volt, maga a magyar királyi Szibéria. Nem úgy az Adria szerelmesének, Herczeg Ferencnek, aki csak a lelkesedés hangján tudott szólni a tengerről: ha széttekintett maga körül, az aranykékekben tündöklő pusztaságot látta, az égbolt is szomjas-kék volt, mint a sóvárgás az örökkévalóság és a végtelenség után. Fenn a magasban óriási aranyharang kondult: a déli napfény. Naplemente után fölragyogott a szívfájdítóan titokzatos holdfény, amely beragyogta a part menti várfalakat, a kőtornyok merész és elképesztően mozgalmas labirintusait.

Azután eljött az idő, amikor nemcsak a magyar haditengerészet, de az író talpa alól is „kihúzták a tengert, mint egy kék nagy szőnyeget”. Herczeg Ferenc a hajdani hajútak emlékével a lelkében különös megbocsátással kezelte a horvátok ránk nézve végzetes, magyarelles viselkedését. A Magyar Revíziós Liga elnökeként 1937-ben megfogalmazott *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról* című munkájában így vélekedett: az államszövetségben eltöltött nyolcszáz esztendő után magyarok és horvátok közt a jövőben sem lehetnek áthidalhatatlan ellentétek. Magyarországon senki nem akar befolyást gyakorolni a horvát ügyekre, „mivel a két nép összeköttetésének irányelve csak a szabad népek szabad viszonya lehet. Mi magyarok csak egyet kívánunk drávántúli szomszédainktól, hogy békében éljenek velünk, és hogy a magyar kereskedelem egy baráti országon keresztül utat találjon a tengerhez. Ennyi az egész” (HERCZEG 1937: 187). Valóban, csak ennyi lenne?

Herczeg Ferenc, aki az Al-Dunától az Északi-Kárpátokig, onnan lefelé Fiuméig és az Adriáig otthon érezte magát a hazában, krónikása lett a történelmi Magyarország hosszú haldoklásának. A tékozló bűnök látványa rettenetesen bántotta őt, olykor a polgári derűje sem volt elegendő, hogy túltegye magát a drámai helyzeteken. Korrajza betakarja a hatalmas aréna körbezáruló falait: és a freskóról a nagy ellenfelek, Apponyi Albert, Justh Gyula, Kossuth Ferenc, Jászi Oszkár és Károlyi Mihály arcképe sem marad le.

A BÉKEIDŐK ALKONYÁN

Herczeg Ferenc bevallottan is rendíthetetlen híve volt Tisza Istvánnak és az általa vallott politikai nézeteknek. Kettejük napi kapcsolatai alapján tudta, Tiszán kívül senki oly világosan nem látta, hogy a Monarchia türelmetlen örököseivel – a szerbekkel, a románokkal, a csehekkel és a horvátokkal – előbb-utóbb be kell következnie a véres leszámolásnak. Az összecsapást (a háborút) azonban szerette volna addigra halasztani, míg a Monarchia – és benne Magyarország – a fegyverkezés, hadserege fölfegyverzésének terén pótolja mindazt, amit a tizenhat évi obstrukció idején elmulasztott. Az életre-halálra menő összecsapás mégis a lehető legalkalmatlanabb időben következett be. És mint egyike azon keveseknek, aki világosan látta, hogy a történetből mi következik, följegyezte:

„Magyarországon a nemzetiségi kérdés teljesen el volt rontva. A nemzetiségek már nem is akartak megegyezni a magyar állammal, tudták, hogy a főherceg-trónörökös, akihez bejáratosak voltak a vezérek, teljesen az ő emberük, és gyűlöli a magyarokat. Ismerjük Ferenc Ferdinándnak egy idevágó mondatát: »Ha a nemzetiségek is átmennek a nagymagyar táborba, akkor minden elveszett!« A szent korona jöven-

dő viselőjének az volt a rögeszméje, hogy a Monarchia integritását a csehek és a románok fogják megvédeni a magyarok ellen” (HERCZEG 1937: 339).

Másutt így fogalmazott:

„A trónörökös tudvalevően a dualizmusról a föderalizmusra akart áttérni, hogy megmentse a Monarchiát. Úgy gondolta, nem lehet a szlávok és a románok ellen kormányozni, azért azt a kivezető utat választotta, hogy a németek és a magyarok ellen fog uralkodni. A történelmi géniuszának már nem maradt annyi ideje, hogy meggyőzze Ferenc Ferdinándot arról, hogy csöbörből vödörbe vitte volna a Monarchiát. [...] Ő utálta és megvetette azt az ezeréves nemzetet, amelyből a királyság félisteni előjogait akarta elnyerni” (HERCZEG 1937: 262).

A nemzetiségi lázongások és a bécsi udvar egyre határozottabb magyarellenessége idején Herczeg Tisza Istvánban látta azt az egyetlen államférfit, aki a századforduló éveiben „teljes nagyságában felismerte és átérezte a nemzetet fenyegető veszedelmet, és aki egész egzisztenciája latba vetésével kész volt azzal szembe szállni”. Nem Tisza kedvéért lett politikus, a szabadelvű párt tagja azonban kifejezetten az ő programja miatt maradt. Ha ő nincs – írta visszaemlékezéseiben –, akkor alkalmasint pártonkívüli hatvanhetes lett volna.

„Amióta politikailag gondolkoztam, a 67-es kiegyezés híve voltam, mert meg voltam arról győződve, hogy a kiegyezés a legnagyobb szerencse, mely a nemzetet Mohács óta érte. Csak úgy jöhetett létre, hogy lángeszű magyar államférfiak állottak szemben a bécsi középszerűségekkel [...]. A kiegyezés egy nagyhatalom és szövetségeseinek védelme alá helyezte a magyar nemzet törekvéseit. Ez volt a maximuma annak, amit a magyarság egyáltalában remélhetett. Nagyon természetes, hogy a teljes magyar államiság, főleg a nemzeti hadsereg nekem is szívügyem lett volna, de tisztában voltam azzal, hogy az adott viszonyok közt nem valósítható meg. Nem, mert a dinasztia, nemkülönben egész Ausztria, Horvátország és a magyar nemzetiségek nagy része ellenezték volna” (HERCZEG 1940: 221).

Herczeg Ferenc szemében Tisza István vezérségre született államférfi volt, a magyarság megmentéséért vívott küzdelmében azonban egyedül maradt. Igazából nem volt ő sem arisztokrata, sem demokrata, nem volt sem legitimista, sem köztársasági elkötelezettségű, a valóságban ő minden együtt volt, elsősorban azonban mégis csak magyar. Magyarország jövőjét a Monarchián

belül az Ausztriával történő újabb kiegyezésben látta, ezért konzervatív politikát folytatott, mert az volt a meggyőződése, hogy ezzel szolgálhatja legjobban nemzetét. *Gróf Tisza István* című, 1926-ban megjelent tanulmányában így fogalmazott:

„Tisza egyénisége csakugyan a faj terméke volt, amint a bazaltkő a vulkán terméke. Aki őt ismerte, az körülbelül mindent ismert, ami a magyarságban erőt és nemességet jelentett. Öntudatlanul egy volt a magyarsággal, úgyhogy időközönként az ő szájából a magyarság hangját hallottuk. A gyűlölet, amely őt életében körüllobogta, a beteg faj önmarcangolása volt. Élete kétségbeesett kísérlet volt, hogy megtámassza a birodalom roskadozó oszlopait. Midőn Magyarország elbukott, neki is buknia kellett, és sorsa őt a dicsőséges legyőzöttek sorába állítja, olyan nemzet hősi csapatjába, amely nemzet nem a szerencséje, hanem fiainak áldozatkészsége által áll fenn. A háború előtti könnyűvérű Magyarország irtózott az ő vallásos komolyságától, a hermafroditákat pedig megbotránkozttatta lényének férfiasága [...]” (HERCZEG 1943a: 36).

Tiszának volt elegendő bátorsága kimondani a legfájdalmasabb igazságokat is, ezért volt olyan kicsiny az őt követni képes híveinek tábora. Sorsa beteljesedését látta abban, hogy Tisza Istvánt 1918. október 31-én, a forradalom előestéjén gyilkolták meg. Ő volt Magyarország maradék ereje és reménysége, meg kellett halnia a forradalom első napján, mert a forradalmak bukása után „a megcsalt és meggyalázott nemzet megint az ő nevét kiáltotta volna” (HERCZEG 1943a: 35). A Városligetben eldőrdült puskalövés a történelmi Magyarországot búcsúztatta. A forradalmak bukása és a trianoni döntés után megjelent *Tisza István az ember* (1921) című tanulmányában Herczeg így fogalmazott:

„A nemzet akkor fogja megengesztelni leghívebb fiának emlékét, ha fölépíti azt a Magyarországot, amelyről Tisza István álmódott” (HERCZEG 1943b: 53).

Herczeg Ferenc akkor is Tisza István miniszterelnöki irodájában ült, amikor 1914. június 25-én Zimonyból megérkezett a hír: Belgrád elrendelte a mozgósítást, és a Monarchia nagykövete elhagyta a szerb fővárost. A ferdinándi politikának ugyan maga Ferenc Ferdinánd lett az első áldozata, de magával vitte a sírba – a hagyományos Európa valamennyi érdemes értékével együtt – azt a birodalmat is, amely az akkori nagyhatalmi érdekek útjában volt.

A DÉLVIDÉKI LIGA ÉLÉN – TRIANON

Még a trianoni békeszerződés aláírása előtt, nemzetvédelmi szempontok nyomán, 1920. február 29-én Szegeden megalakult a Délvidéki Liga, amely alakuló közgyűlésén a Délvidék hűséges fiát, Herczeg Ferencet választotta elnökéül, aki pedig elnöki felszólalásában elmondta: a magyarok bánata igen súlyos bánat, mint az európai társadalomból kitagadott, szellemi örökségétől megfosztott gyermekek ténfergünk a kontinens népeinek előszobájában. De ne vegyük túlságosan komolyan Európát!

„Ifjúságunkban abban nőttünk fel, hogy esküdtünk a francia szabadságszeretetre és az angol jogérzetre, és ma kiábrándultunk mindemből. Én ebben a háborúban csak egy népet ismerek, amely a vértengeren keresztül rogyásig megtartotta minden szerződését, csak egy kultúr-nemzetet láttam, és ez a miénk volt. Mi békeidőben megengedtük magunknak azt a luxust, hogy hittünk a nemzetközi kultúrában, de ez csak arra való volt, hogy ne lássuk, hogy a nyugati kultúra helyett a keleti barbárságot kapjuk! Magyarországnak csak egy mentő szövetséges lehet, és ez a magyar testvér, ha egységes tud maradni” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 10).

A Délvidéki Liga alakuló gyűlése Szegeden 1920. február 29. című kiadvány tanúsága szerint Herczeg Ferenc a továbbiakban részletesen szolt a liga programjáról és céljairól. Feltette a kérdést, vajon mi itt egybegyűltek szándékainkban irredenták vagyunk-e, vagy nem? Kifejtette: ha az irredentizmus azt jelenti, hogy soha, soha, de soha nem fogunk belenyugodni abba az égbekiáltó igazságtalanságba, amelyet ellenünk, magyarok ellen elkövettek, akkor mi igenis irredenták vagyunk. „Nemcsak mi, hanem minden tisztességes sváb az”, hiszen fő embereik ma börtönben ülnek, vagy bujdosnak szerte a hazában. Más kérdés azonban, hogy a Délvidéki Liga irredentista szervezet-e? Erre a leghatározottabb nimmal kell válaszolni. A liga alapszabályai ugyanis határozottan tiltják a politika ügyeibe való beavatkozást, céljai kifejezetten kulturális és humanitárius célok.

A Délvidéki Liga nem irredenta szervezet, nincsenek titkos politikai szándékai. „Nem akarunk rombolni, mi építeni akarunk – emelte ki programadó beszédében Herczeg Ferenc. – A mi fegyverünk nem a gyűlölet, hanem a szeretet. Mi részt akarunk venni abban a munkában, amely az egész magyar társadalomban egy egységesen szervezett, jól fegyelmezett, istenfélő, munkás, hazafias társadalmat akar alkotni. Mert a nemzet csak úgy diadalmaskodhatik a jövődjé felett, ha az ország egyetlen nagy tábor lesz a jövőben, ahol minden katona megállja a helyét. Ennek a munkának egy részlete folyik le ma,

ezen a közgyűlésen.” A Délvidéki Liga céljai kétfélek: emberbarátiak és kulturálisak. Ami az emberbaráti célokat illeti, a közeljövőben igen nagy kötelességei lesznek, mert hiszen napról napra vonatszámra érkeznek a megszállt területekről bujdosó, kiüldözött honfitársaink.

„Ezek az emberek, akik a magyarság virágai voltak, most rettentő nyomorúságban, mindenükből kifosztva, megalázva érkeznek Budapestre. Hontalan koldusok lettek csak azért, mert magyaroknak vallották magukat. Ha Európa nézi ezt az égbekiáltó gyalázatot, nekünk nem szabad cserbenhagynunk a véreinket, akik értünk szenvedtek, akik a magyarságnak mártírjai” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 16).

Ezen a téren tehát a ligának igen nagy és súlyos kötelességei lesznek.

Kulturális tekintetben a liga legfontosabb feladata, hogy részt vegyen a magyar közvélemény irányításában, segítenie kell, hogy a tragédiák után Magyarországon a nemzeti érzés újra megtalálja humánus tartalmát. Herczeg Ferenc szerint a nemzeti létért való küzdelemben ugyanis a leghatalmasabb fegyver a nemzeti művelődés. A Délvidéki Liga tagjainak tehát erősíteni, terjeszteni kell a nemzeti kultúrát, műveltté kell tenni a népet. Ez egyedül úgy lehetséges, ha a társadalmat közelebb hozzuk a magyar iskolához. „A társadalom érdeklődjék az iskola iránt, ismerje a magáénak, vegye szerető ellenőrzése alá. Céljaink szolgálatában számítunk a magyar sajtó, számítunk az irodalmi társaságok támogatására, számítunk a színtársulatok, a kultúregyesületek és a társas körök támogatására.” A magyarság történelmének legkritikusabb napjait éli, most dől el, „hogy végleg kiejti-e a kezéből a saját sorsát, és elzüllésnek indul-e, vagy pedig merész lendülettel siet a jobb jövő felé” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 17–18). A nemzetmentés munkájában mindenki részt vehet, minden férfi, minden nő, minden gazdag és minden szegény ember. A Délvidéki Liga programja szerint ezt a munkát kívánja irányítani, ebben a munkában akar részt venni. Ennek szellemében fogalmazta meg a közgyűlésen elhangzott záróbeszédében Steuer György, Torontál vármegye volt főispánja, a délvidéki közügyeknek egyik régi, edzett harcosa:

„A nemzetiségi kérdést közmegnyugvársra, a magyarsággal egyetértőleg akarjuk megoldani. Ehhez a keresztény, nemzeti és demokratikus alapon kifejlődő nagy munkához, mely az ország területi integritását szolgálja, szükségünk van minden irányadó tényező, de legelsősorban a sajtó közreműködésére” (DÉLVIDÉKI Liga 1920: 46).

A Herczeg Ferenc és Steuer György vezette Délvidéki Liga működését az elmúlt évszázad során megannyiszor minősítették ellenségesnek a határ

mindkét oldalán, anélkül, hogy céljaival, programjával a történetírás egyszer is komolyan foglalkozott volna.

Trianoni emlékeit élete hátralévő, közel huszonöt évében súlyos teherként cipelte magával az író, szinte minden egyes mondatából előtűnik a lelke mélyén meggyökeresedett fájdalom.

„Minden magyar ember vesztett ebben a háborúban. E sorok írója a szülővárosát is. Elvesztettem az öreg Várhegyet, el azt a napsütötte és széljárta síkságot, ami onnan felülről a Bánságból látható, és amely nekem a hazámat jelentette” (HERCZEG 1993: 100).

De elvesztette egyszersmind szülővárosa „forró lelkét” is, amellyel 1901. március 17-én találkozott először, amikor Versec város hölgyei az *Ocskay brigadéros* című drámája budapesti színpadi sikere hallatán megjelentek a házuk előtt, hogy köszöntsék az anyát, és aranytollal ajándékozzák meg a fiát. Ünneplő selyembe öltözve magyar, szerb és német hölgyek jöttek otthonuk kapujához, fiatalok voltak, szépek, vidámak és kissé megilletődöttek. „1920. június 4-én azonban megmozdult az alvilág, megnyílt a föld: Versec város az öreg Várhegygel és ifjú hölgyeivel elsüllyedt az idő tengerében. Elnyelte a Balkán! Maradt a helyén *Vrsac*” – foglalta össze a fájdalmas veszteség lényegét az író (HERCZEG 1993: 101).

Herczeg Ferenc emlékezetében még elevenen élt, hogy amikor a szerb csapatok az összeomlás után, 1918 őszén megszállták Szabadkát, mindenki, még maguk a szerbek is meg voltak róla győződve, hogy a végleges határmegállapítás után ismét kiűrik a várost, miként kiűritették Pécsét is. „De akkor eléjük toppant a szabadkai »fogadó bizottság«, a bizottság élén M., a hat láb magas junak-alakjával, a magyar királyi ezredes tekintélyével, öblös nagy hangjával. Üdvözölte a szerb hősöket, megköszönte, hogy felszabadították a bunyevác testvérnépet sokévi, lealázó magyar rabságból, becsületbeli kötelességévé tette a délszláv hősöknek, hogy örök időkre tartsák és védjék *Suboticát*” (HERCZEG 1993: 102). Azután bekövetkezett a trianoni döntés, az a bizonyos M. pedig Budapesten telepedett le, és ott azon fáradozott, hogy újból folyósítsák neki magyar királyi ezredesi nyugdíját.

1927. június 21-én a *Daily Mail*-ben megjelent lord Rothermere *Magyarország helye a nap alatt* című, nagy visszhangot keltő írása. Az angol politikus meg volt róla győződve, hogy a Trianonban megalkotott béke – amelyet „Clemenceau gyűlölködése, Wilson beszámíthatatlansága és Loyd Georg léhasága kényszerített rá a háborúvesztes népekre” (HERCZEG 1993: 139), egy emberöltőn belül újabb, az elsónél is pokolibb vérfürdőbe hajszolja Európa népeit. A cikk ismeretében azután a magyar írók és tudósok jeles képviselői elhatározták a Magyar Revíziós Liga megalapítását. Az 1927. augusztus 11-én a po-

litikától kellő távolságra, kizárólag a civilek szervezkedése nyomán létrejött szervezet alapszabálya kimondta: „1) Vissza kívánjuk a szomszéd államoktól azokat a területeket, amelyek közvetlenül határosak Csonka-Magyarországgal, és melyek lakosságának túlnyomó többsége fajmagyar. 2) A Magyarországtól elvett többi területre nézve népszavazás döntse el a hovatartozásukat. 3) A határrevíziót békés eszközökkel kell megvalósítani.” Ezekhez járult a nagyon fontos negyedik pont is, melyet ugyan nem tettek közzé, de amelyhez mindvégig szigorúan ragaszkodtak: kellő megfontolásból „a szomszéd államok magyar kisebbségeivel nem tartunk fenn semmiféle összeköttetést” (HERCZEG 1993: 140). Gróf Bethlen István miniszterelnök volt a magyar államférfiak között az első, aki megértette, hogy külügyi téren is vannak olyan teendők, melyekkel a hivatalos kormánysszervek nem foglalkozhatnak, azokat csak társadalmi szervezetek végezhetik el.

Herczeg Ferenc a Magyar Revíziós Liga elnökeként kifejtett tízéves munkája nyomán 1937-ben *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról* című írásában elmondta, a revíziótól azt várják, hogy az „végleges és megnyugtató helyzetet teremtsen a Duna völgyében, amelynek nem a kormányok alkudozása útján, hanem a népek önrendelkezési jogának tiszteletben tartása mellett, népszavazás útján kell végbemennie” (HERCZEG 1937: 187). Ennek ellenére – vagy éppen ezért – az utódállamokban mélységes mély gyűlölet és megvetés övezte a Herczeg Ferenc vezette mozgalmat. Pedig politikai szándékaiban sokkal szelídebb volt, mint az évekkel később megszületett, és máig élő Beneš-dekrétumok összessége, hogy a délszláv háború „határrevíziós szándékairól” és az annak nyomán kiteljesedett kegyetlenségekről, a népirtásról ne is essen szó.

A SZÁMÚZÖTT HERCZEG FERENC

Az író Herczeg Ferencet az 1945 óta elhallgatott írók táborából nem az „osztálykategóriás” irodalomoktatás hozta vissza a köztudatba, hanem a történelmi érdeklődés. Németh G. Béla volt az, aki bölcs belátással fölismerte, Herczeg Ferenc legjobb műveiben – köztük a visszaemlékezéseiben – az úri középosztály szerepéről mindenkinél hitelesebben vallott, s aki világosan szeretné látni a millenniumi évekre kiteljesedő országvesztő politika lényegét, annak újra kell olvasnia az írófejedelem műveit is. Tett is az ügy érdekében: 1983-ban *Történelmi regények* címmel kötetbe gyűjtötte a *Pogányok*, *Az élet kapuja*, *A fogyó hold* és *A hét sváb* című munkákat, majd 1985-ben *Herczeg Ferenc emlékezései* címmel *A Várhegy* és *A gótikus ház* is megjelent. S hogy kerek legyen a történet, 1993-ban sajtó alá rendezte a visszaemlékezések harmadik, *Hűvösvölgy* című, mindaddig kéziratban lappangó Herczeg-kötetet is. A jeles irodalomtörténész tisztázó szándékú tanulmányainak egyikében így fogalma-

zott: Herczeg Ferenc „emlékezéseinek történeti, történetpszichológiai, mentalitástörténeti jelentőségét éppen az kölcsönzi, hogy ennek az egészen sajátos magyar társadalmi rétegnek és történeti alakzatnak szinte minden vonásával igen hű és tanulságos tükrre” (NÉMETH G. 1985: 11). Könyvei a történelmi Magyarország bukásának okairól és a maradék haza útkeresésének fordulatairól egyaránt hiteles vallomások.

Németh G. Béla az emlékiratok új kiadása elé *Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései* címmel írt kimerítő tanulmányt, melyet érdemes együtt olvasni az 1971-ben kiadott *Tűrelmetlen és késlekedő félszázad* című munkájával, melyben a 19. század második felének sajátos magyar világát, annak irodalmát mutatta be. Milyen sajátos rétegekből alakult ki és tevődött össze a magyar értelmiség, amely országglásával erendően meghatározta a nemzet sorsának alakulását a kiegyezés és a második világháború közötti hét évtizedben? Meglátása szerint döntő befolyása volt a közélet alakítására annak a honorációrétegnek – a hivatalnokok csoportjának –, amely a szabadságharc előtti rendi közigazgatást, közművelődést meg az egyházakat szolgálta figyelemre méltó eredménnyel. Ebbe a rétegbe csúszott le – vagy lépett át önként – a birtokát veszítette nemesség azon csoportja is, amely a polgárosodás további lehetőségét kereste. Ez a tábor azonban a reformkortól távolodva s a nyolcvanas évekhez közeledve egyre szűkült, fokozottan elveszítette a jelentőségét.

Új szerephez jutott viszont az igen népes német kis- és nagyvárosi polgárság asszimilálódott, értelmiségivé vált rétege, soraikból került ki a magyar tudományos élet és művészvilág sok-sok kiválósága. „A nemességtől önként a polgári-értelmiségi létformát vállalók, s a polgári életesményű honorációrok mellett és velük egyenrangúan játszott ez a csoport szerepet a magyar értelmiség európai értelmű arculatának és funkciójának kialakításában” – állapította meg a tanulmány írója (NÉMETH G. 1985: 22–23). Az iparban, a pénzvilágban és a gazdasági életben viszont a reformkortól magyarosodó, kis műveltségű, alacsony társadalmi helyzetű vidéki német és zsidó kisemberek – ritkábban egyéb etnikai eredetű személyek – jutottak meghatározó szerephez. Ők alkották valamennyien azt az úri középosztályt, amelynek erényei és hibái meghatározták az ország sorsát. Herczeg Ferenc származása és közéletben vállalt szerepe folytán otthonosan mozgott ebben az erkölcsben erősen hanyatló közösségben, ezzel magyarázható, hogy ifjúkori derűje az évek során rohamosan fogyott, és egy adott pillanatban elszánt bírálójává lett kora úri középosztályának: Tisza István mellett – annak feltétlen híveként – ostorozója lett az egyébként munkátlan szövetségek politikai tivornyáinak. Ezért nevezhette őt műveinek újbóli fölfedezője a külső élet krónikásának.

HERCZEG FERENC UTOLSÓ ÚTJA A DÉLVIDÉKEN

A délvidéki magyarság számára Herczeg Ferenc életműve kitüntetett jelentőséggel bír: legkiválóbb munkái – a *Fenn és lenn* (1890), a *Pogányok* (1902) és *A hét sváb* (1916) című regénye, *A dolovai nábob leánya* (1894) és a *Bizánc* (1904) című színműve, továbbá publicisztikája és emlékiratainak három vastkos kötete – önismeretünk pazarló bőségben fölfakadó forrásai. A verseci sváb gyógyszerész fia annak a kornak volt a gyermeke, amikor a Bácskában és a Bánságban legszebb korszakát élte a nemzet teremtető elszántsága. Amikor pedig hanyatlásnak, romlásnak indult, egyike volt az országvesztő politika legkönyörtelenebb bírálóinak. Tisza István és az ifjabb Andrassy Gyula korának gyermeke volt ő, tanúja a magyar nemesi hagyományok haldoklásának: a polgári jogok és a nemzetiségi kérdés egymásnak feszülő, föloldhatatlan ellentmondásoktól terhes valóságának. Emlékiratai szerint Tisza István 1889-ben a nevezetes véderővitában mondta: „készülnünk kell arra a háborúra, amely igen könnyen fejlődhetik a magyar nemzet élethalál harcává!” (HERCZEG 1940: 338). A millenniumi örömműnnp görgöttüze talán azért volt oly vakító, hogy elfödje a sompolygó kísértetek árnyékát. Herczeg Ferenc szerint annak a régi nemzedéknek azt végképp nem lehet felróni, hogy belevitte a nemzetet ama véztes háborúba, de azt igen, hogy nem készült föl eléggé az idejekorán fölsimert veszélyre.

Budai otthonában, szűk baráti körben töltötték azt az estét, amikor 1914. július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának. „Az ablakon zápor dobolt, mikor a csobogó éjszakából rivalgó trombitahangok vergődtek elő – írta Herczeg Ferenc emlékezései harmadik kötetében, a *Hűvösvölgyben*. – A Rákóczi-induló! Ez a háború! Egyikünk sem sejtette, hogy most a végítélet harsonái szólaltak meg Szent István ősi birodalma fölött” (HERCZEG 1993: 23). Az író maga is meglepődött, hogy a háború bejelentését általános lelkesedés, a végsőkig fölfokozott harci kedv követte, az emberek többsége örült a heroikus idők beköszöntének. Néhány nap múlva már „felpántlikázva és felvirágozva, háromszínű zászlók alatt özönlöttek a magyar fiúk oda, hol a vigyorgó kaszás várta őket. Országszerte valami elbizakodott hangulat terjedt el, az emberek olyasmit képzeltek, hogy a háború egyetlen lendületes szuronyroham lesz, mely kiveti állásaiból, és pokollá kergeti Magyarország minden ellenségét” (HERCZEG 1993: 24). A hűvösvölgyi otthonában vele élő keresztfia – bátyja gyermeke –, az orvosnövendék Feri gyerek is ujjongva beszélt harci terveiről, és nem telt el néhány nap, máris robogott vele a vonat a szerb frontok felé.

Feri eleinte hetyke bakaleveleket küldött a *sumadiai* harctérről, később azonban tábori lapjain érezni lehetett némi elkomorodást. A megtépett és megalázott Potiorek-hadsereg közben Szerbiából Szlavóniába vonult vissza, a fiatal Herczeg levelei pedig elmaradtak. Karácsony után Herczeg Ferenc Új-

vidékre, a déli hadsereg főhadiszállására utazott, hogy megkeresse elveszett keresztfiát. „A város csordultig tele volt háborúval” (HERCZEG 1993: 27). Újvidéken közölték vele, hogy Feri hadosztálya a Szerém megyei Mandelos (Nagyolaszi) községben állomásozik, mire az újvidéki főispán – egy bizonyos Matkovics – nagylelkűen felajánlotta autóját. Útjuk Mitrovicán át vezetett, ahol a Száva partjáról láthatták a szerb oldalon beásott őrszemek hosszú láncát. Nagyolasziban a 32. hadosztály nyilvántartásából azután kiderült, Feri neve a kukuljevci betegfelvevő állomás listáján szerepel. Kukuljevciiben azonban még azt is letagadták, hogy ott bármiféle betegfelvevő állomás létezne, így hát az aggódó nagybácsinak vissza kellett fordulnia. Ruma városában, miközben üzemanyagot töltöttek, Herczeg Ferenc arra lett figyelmes, hogy a szemben lévő iskolaépületen vöröskeresztes zászló szomorkodik. „Bementem az előcsarnokba és taláalomra megkérdeztem a szakaszvezető-portástól: nincs-e a betegek közt egy ilyen és ilyen nevű önkéntes? – Nincs! Én tehát továbbutaztam Újvidék felé, pedig Feri az emeleten feküdt, harminc lépcsőfokkal a fejem felett” – írta évekkel később *Hűvösölgy* című emlékiratában az író (HERCZEG 1993: 30).

Hazaérkezve Budapestre a felgyülemlett levelek között egy tábori levelézólapon felismerte Feri keze írását.

„Reszkető, girbegörbe vonásokkal írta, hogy jó ideig ne várjunk tőle híradást, mert kórházi vonatra osztották be szolgálatra, sok dolga lesz, szóval nemigen ér rá levelet írni. Sejtettem, mit jelent ez: a fiú betegem fekszik valahol, és ezt el akarja előttünk titkolni” (HERCZEG 1993: 30).

Hol adták föl a levelet? A postabélyegzőn négy betű közül kettő olvashatatlaná mázolódtott, a másik kettő: ..MA. Nem lehet más, csak RUMA. Az aggódó nagybácsi visszautazott a szerémségi városba, ahol a néhány nappal korábban már megkeresett iskola emeleti rajztermében, a tifuszosok között megtalálta szegény kis Ferit. A beteget hazavitte, ahol gondos ápolás után az ifjú talpra állt. A fiút azonban valami ellenállhatatlan kényszer sodorta oda, ahol az ágyúk nyomán „gonosz tüzek villantak az ég alján”. Feri újra a harctérre ment, ezúttal az orosz frontra, ahol a volhíniai csaták véres poklában hősi halált halt. Herczeg Ferenc keresztfiát, az Ikva-parti Mordva községben, a templom udvarán helyezték örök nyugalomra. Halálával a Herczeg családban véget ért a nemzedékek őrségváltása, ami csak tetézte a tragédiát. Az író később így foglalta össze a történeteket: kétségtelen, „hogy a magyar legénység, melyet 1914 nyarán vagonokba raktak, a legkülönb emberanyagot képviselte, mit a nemzet régóta a harctérre küldött. Fiatal, kemény, vállalkozó kedvvel eltelt, mindenre elszánt ezredek voltak. Az újabb magyar nemzedék csak hír-

ből ismerte a háborút, és a mozgósítási izgalom fölkaparta a faj ősi katonai kalandvágyát. Ilyen csapatokkal csudákat lehetett volna művelni, ha a vezetés tehetséges parancsnokok kezében van” (HERCZEG 1993: 24).

1918-ban azután, a nagy háború tragikus befejezésekor Herczeg Ferenc számára a szülőföld is elveszett. „Évekkel ezelőtt még úgy volt – írta emlékiratában –, hogy egykor majd a verseci hegyek alján lévő családi kriptába fogok pihenőre térni, mióta azonban Versecből Vrsac lett, elejtettem ezt a gondolatot.” A háború utolsó esztendejében budai otthonában magához vette idős édesanyját, Józsi bátyja pedig, aki verseci gyógyszerészként édesapja patikáját örökölte – „ez a mesterség kétszáz esztendő óta apáról fiúra szállt a családban” –, a patikát eladva, ugyancsak a fővárosba költözött (HERCZEG 1993: 252). A Herczegek közül Versecet többé nem látta senki, az 1914-ben Feri keresztfia megmentése érdekében tett utazása volt Herczeg Ferenc utolsó útja a rajongásig szeretett Délvidéken. Élete utolsó évtizedét teljes visszavonultságban élte le, 1954. február 24-én halt meg Budapesten. A kommunista diktatúra idején nem illett róla szót ejteni, a régi világ elkötelezettjeként alakját a homály takarta el.

Herczeg Ferenc író, a történelmi Délvidék hagyományainak, szellemi örökségének magabiztos őrzője, kilencvenegy éves korában, pompás életművet hagyva maga után, hetven évvel ezelőtt, 1954. február 24-én hunyt el.

HERCZEG FERENC MŰVEI

- HERCZEG Ferenc é. n. [1890]. *Fenn és lenn*. 1–2. köt. Singer és Wolfner Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc 1905. *Szelek szárnyán*. Singer-Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc é. n. [1916]. *A hét sváb*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc é. n. [1920]. *Az élet kapuja. Elbeszélés*. Singer-Wolfner Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc é. n. [1925]. *Pogányok*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc 1933. *A Várhegy*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest (Herczeg Ferenc Emlékezései, 1.)
- HERCZEG Ferenc 1937. *Napkelte előtt! Gondolatok Nagymagyarországról*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- HERCZEG Ferenc 1940. *A gótikus ház*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest (Herczeg Ferenc Emlékezései, 2.)
- HERCZEG Ferenc 1943a. Gróf Tisza István. In: H. F.: *Tanulmányok I*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 9–37.

- HERCZEG Ferenc 1943b. Tisza István az ember. In: H. F.: *Tanulmányok I.* Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 39–53.
- HERCZEG Ferenc 1993. *Hűvösvölgy*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (Herczeg Ferenc Emlékezései, 3.)

IRODALOMJEGYZÉK

- BRISITS Frigyes 1943. Herczeg Ferenc történelmi regényei. In: *Herczeg Ferenc. 80 év*. Szerk. Kornis Gyula. Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 71–86.
- DÉLVIDÉKI Liga. *A Délvidéki Liga alakuló gyűlése Szegeden. 1920. február 29.* Pallasz Rt., Budapest
- HEGEDŰS Sándor, ifj. 1944. *Akik örökké élnek*. Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest
- KORNIS Gyula (é. n.) [1941]. Herczeg Ferenc. In: *Herczeg Ferenc félszázados tag-ságának alkalmával írták a Petőfi Társaság tagjai*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 5–100.
- NÉMETH G. Béla 1971. *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- NÉMETH G. Béla 1985. Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései. In: *Herczeg Ferenc emlékezései*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 6–32.
- NÉMETH G. Béla 1993. A külső élet krónikása. In: H. F.: *Hűvösvölgy*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 5–20.
- SCHÖPFLIN Aladár 1943. Herczeg Ferenc elbeszélései. In: *Herczeg Ferenc. 80 év*. Szerk. Kornis Gyula. Új Idők Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 24–45.
- SURÁNYI Miklós 1925. *Herczeg Ferenc*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest

ABSTRACT • Ferenc Herczeg, born in Versec (Vršac), was the first to introduce the Banat region into Hungarian literature, bringing with him the cheer and concerns of the people of the southern Délvidék region. He passed away seventy years ago. Born on September 22, 1863, as Ferenc Herczog, he would later be known as Ferenc Herczeg from 1890, showcasing the glory of a hard-working life, human integrity, and honourable perseverance throughout his extensive literary career. Proud of his Swabian heritage, traditions, and history, he emphasized in his most successful works that he viewed Hungarian life within a unified Carpathian Basin region, focusing on creative work, home-building, and the continuity of nation-building. He cherished memories of his high school studies in Fehértemplom (Bela Crkva). In his recollections, like “The Gates of Life” and “The Waning Moon”, Ferenc Herczeg examined the values of Hungarian history: the era of national struggles, the sacrifices

demanded by revolutions, and the numerous blessed moments of construction. In 1937, as the president of the Hungarian Revision League, he expressed his hope for peace in the Danube Basin through revision in his work “Before Sunrise – Thoughts on Greater Hungary”.

KEY WORDS • Ferenc Herczeg, Banat, Versec (Vršac),
Fehértemplom (Bela Crkva), 1848–1849,
Délvidék League, Hungarian Revision League,
historical novel

SAŽETAK • Ferenc Herczeg, rođen u Vršcu, prvi je uveo Banat u mađarsku književnost, donoseći sa sobom vedrinu i brige ljudi iz južnog regiona Delvidek. Preminuo je pre sedamdeset godina. Rođen 22. septembra 1863. godine kao Ferenc Hercog, kasnije poznat kao Ferenc Herczeg od 1890. godine, kroz svoju obimnu književnu karijeru propagirao je slavu života ispunjenog radom, ljudskog integriteta i čestitog opstanka. Ponosan na svoje švapsko nasleđe, tradicije i istoriju, u svojim najuspešnijim delima isticao je da mađarski život vidi u okviru jedinstvenog Karpatskog basena, fokusirajući se na kreativni rad, izgradnju doma i kontinuitet izgradnje nacije. Čuvao je uspomene na svoje gimnazijske studije u Beloj Crkvi. U svojim sećanjima, poput „Vrata života” i „Mesec u iščezavanju”, Ferenc Herczeg je preispitivao vrednosti mađarske istorije: doba nacionalnih borbi, žrtve koje su zahtevale revolucije i mnoge blagoslovene trenutke izgradnje. Godine 1937, kao predsednik Mađarske revizorske lige, izrazio je svoju nadu za mirom u Podunavlju putem revizije u svom delu „Pred zoru – Misli o Velikoj Mađarskoj”.

KLJUČNE REČI • Ferenc Herczeg, Banat, Vršac, Bela Crkva, 1848–1849, Liga Južnih regiona, Mađarska revizorska liga, istorijski roman

Beérkezés időpontja: 2024. október 20.

Elfogadás időpontja: 2024. október 31.

